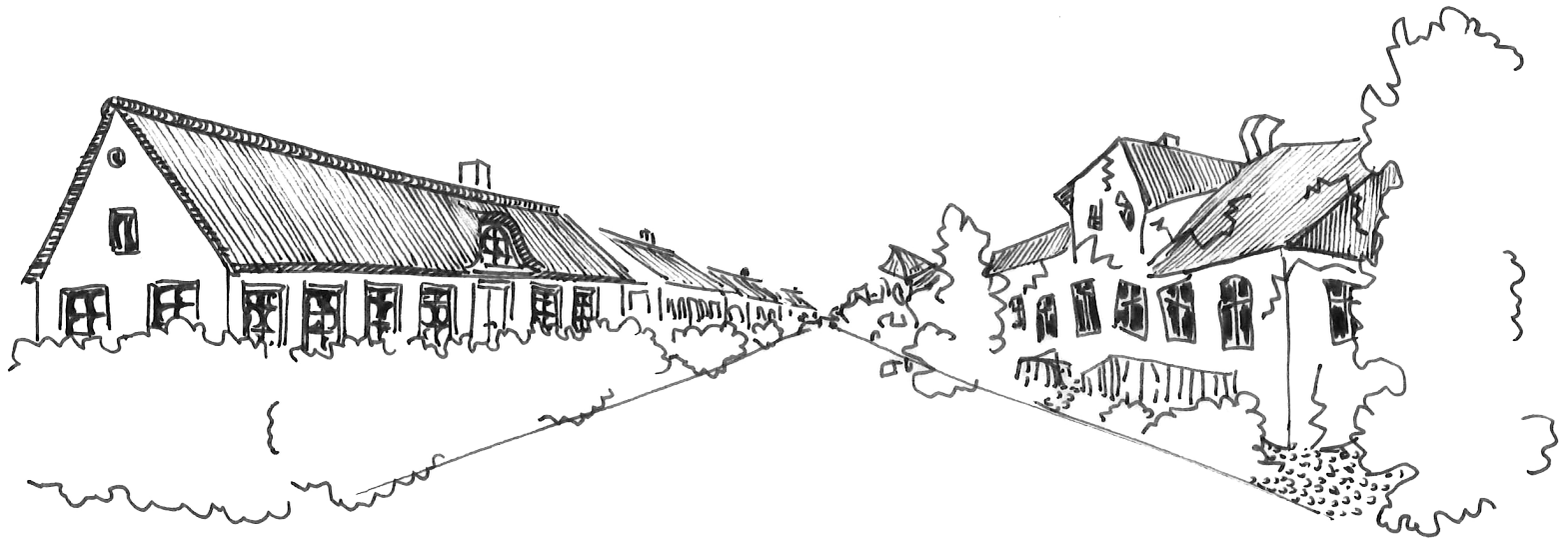

to save or not to save

Artiklen handler om Vadehavskommunernes forskellige planlægningspraksis i arbejdet med bevaringsværdige bygninger og helheder.

Af Jannie Uhre Ejstrud

Illustrationer: Rena Gonatos

I september-december 2013 foretog Nationalpark Vadehavet i samarbejde med de fire statsanerkendte Vadehavsmuseer (Museet for Varde By og Omegn, Fiskeri- og Søfartsmuseet, Sydvestjyske Museer og Museum Sønderjylland) en gennemgang af de bevaringsværdige bygninger i Nationalpark Vadehavet. Projektet var affødt af et generelt behov for et materiale, der behandler Nationalpark Vadehavets bevaringsværdige bygningsmasse i sammenhæng, og dermed helt konkret en del af *Nationalpark Vadehavet Plan 2013-18*. Nationalparkplanens målsætning 4a, indsatsområde 4.1 har til hensigt at sætte fokus

på nationalparkens kulturmiljøer og i samarbejde med kommuner og museer fremme de bevarende indsatser i forhold til områdets bevaringsværdige og fredede bygningskulturarv. En del af projektet var således at beskrive bærende bevaringsværdier og vadehavsspecifikke træk i bygningskulturen på baggrund af en gennemgang af de bevaringsværdige bygninger. Før undersøgelsen af den bevaringsværdige bygningsmasse kunne finde sted, var det derfor nødvendigt med et overblik over, hvilke bygninger inden for nationalparkens afgrænsning, der var bevaringsværdige.

Bevaringsværdige bygninger ifølge lovgivningen

De bevaringsværdige bygninger defineres af Kulturstyrelsen som bygninger med "særlige arkitektoniske eller kulturhistoriske kvaliteter af regional eller lokal betydning". Siden 1997 har bygningsfredningsloven, *Bekendtgørelse af lov om bygningsfredning og bevaring af bygninger og bymiljøer*, haft et kapitel om bevaringsværdige bygninger. Af kapitel 5, "Bevaringsværdige bygninger", § 17, fremgår det således, at en bygning er bevaringsværdig, "når den er optaget som bevaringsværdig i en kommuneplan eller omfattet af et forbud mod nedrivning i en lokalplan eller byplanvedtægt, jf. planlovens § 15, stk. 2, nr. 14." Dertil kan der være tinglyst bevaringsdeklaration på en bygning. De bevaringsværdige bygninger er i mange tilfælde udpeget på baggrund af en SAVE-vurdering, dvs. en arkitektvurdering af bygningens forskellige bærende træk f.eks. arkitektoniske, kulturhistoriske eller miljømæssige, hvorefter de er tildelt en samlet SAVE-værdi mellem 1 og 9.

Optimalt vil de bevaringsværdige bygninger, der har en høj eller middel bevaringsværdi, indgå i kommuneplanerne, og det vil være dem, der af planlæggerne reelt ansues som bevaringsværdige. Optimalt vil de bevaringsværdige bygninger tillige være at finde på kulturstyrelsens registrant *Fredede og Bevaringsværdige Bygninger*, som er et publiceringstilbud til kommunerne. Det viste sig dog, at hverken kommuneplanerne eller *Fredede og Bevaringsværdige Bygninger* kan give et reelt billede af den bevaringsværdige bygningsmasse, idet begge medier i flere tilfælde er præget af manglende ajourføring og uensartede metoder kommunerne imellem. I det følgende

skitseres de fire Vadehavskommuners forskelligartede baggrunde for udpegelserne af deres bevaringsværdige bygninger. Forskellene i fremgangsmåderne for udpegelse giver nogle særlige udfordringer i forhold til at danne et samlet overblik over bygningskulturarven i Nationalpark Vadehavet, når overblikket søges på baggrund af de bevaringsværdige bygninger. Bygningskulturarven er nemlig ikke altid samstemmende med den bygningsmasse, der af kommunerne er udpeget som bevaringsværdig.

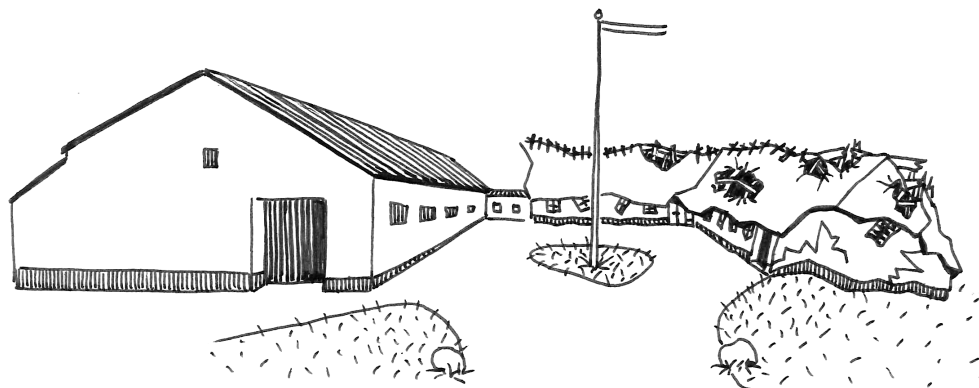
Varde Kommune

I Varde Kommunes kommuneplan indgår bygninger, som har fået tildelt en SAVE-værdi på 1-4 eller en værdi svarende til SAVE 1-4. Ikke alle bygningerne i Varde Kommune er SAVE-registrerede; de, der ikke er, har fået tildelt en værdi svarende til SAVE-værdierne. Inden for nationalparkens afgrænsning ligger der således fem bevarings-

værdige bygninger i Varde Kommune, hvoraf de tre er lader. Den ene af de tre lader illustrerer forskellighederne i kommunernes arbejde med SAVE-værdierne på et helt overordnet plan. Laden, som ligger på Ho Bugt Vej, er fra 1885. Den er bevaringsværdig, idet den har fået SAVE-værdien 4 og dermed er med i kommuneplanen. Det stråttækte stuehus fra 1840 har også fået en SAVE-værdi men på 5. Derfor er det ikke med i kommuneplanen, og eftersom der ikke er udarbejdet en bevarende lokalplan for området, er det ikke beskyttet efter bygningsfredningsloven. Havde huset ligget i Esbjerg Kommune, hvor kommuneplanen omfatter huse med SAVE 1-5, havde det været beskyttet.

Fanø Kommune

I kommuneplanen for Fanø Kommune berøres Fanøs kulturmiljøer kort, men der er ingen egentlig udpegning af bevaringsværdige bygninger. De

◀ **Førrige side: Fanø.** Lokalplanens afgrænsning i Nordby på Fanø deler husene på hver sin side af en vej i bevaringsværdige og ikke-bevaringsværdige.

▲ **Varde.** Varde Kommunes kommuneplan omfatter huse med SAVE-værdierne 1-4. Bygninger fra samme tid kan tildeles forskellige værdier uden alle at være bevaringsværdige.

bevaringsværdige bygninger er ikke SAVE-registrerede, og optræder ikke på *Fredede og Bevaringsværdige Bygninger*. I stedet er de udpeget i tre bevarende lokalplaner for henholdsvis Nordby, Sønderho og Sønderklit. Heraf fremgår, at de afgrænsede by-, og sommerhusmiljøer rummer bevaringsværdige huse, som skal varetages efter lokalplanernes forskrifter. Dette betyder i praksis, at to næsten identiske, historiske huse kan have forskellig beskyttelse, hvis det ene ligger inden for lokalplanafgrænsningen, og det andet ligger uden for. Historiske huse uden for lokalplanerne har ifølge Fanø Kommunes udpegelseskriterier ingen egentlig bevaringsværdi. I lokalplanen for Nordby flugter den vestlige afgrænsningslinje med Vestervejen. Alle huse på vestsiden af Vestervejen er dermed ikke bevaringsværdige, hvorimod dem på østsiden er. Denne afgrænsningsudpegelse betyder, at en stor del af de historiske huse på Fanø ifølge forvaltningen er uden beva-

ringsværdi, fordi de ligger uden for bevaringszonerne. Alligevel rummer Fanø Kommune det højeste antal bevaringsværdige bygninger i nationalparken, nemlig omkring 445 som alle i kraft af lokalplanafgrænsningerne ligger i Nordbys og Sønderhos bykerner samt i sommerhusområdet Sønderklit.

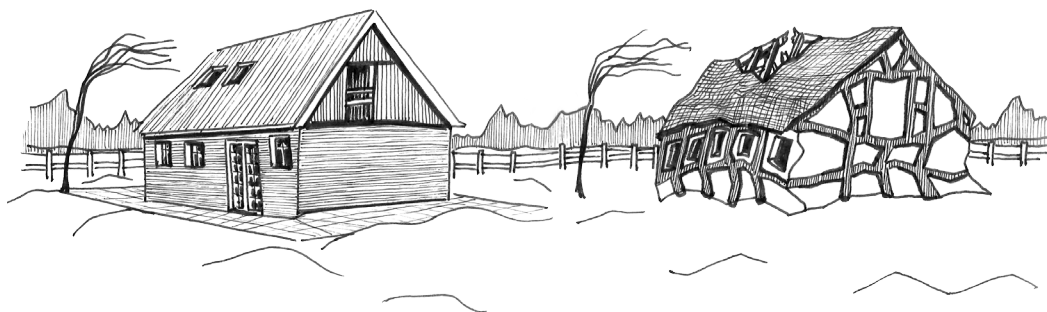
Esbjerg Kommune

I Esbjerg Kommunes kommuneplan indgår de bevaringsværdige bygninger, der har fået tildelt en SAVE-værdi på 1-5. De 96 bevaringsværdige bygninger, der ligger inden for nationalparkens afgrænsning, er fortrinsvist kyst-, og landbebyggelse. Undtagelsen er de 27 bevaringsværdige huse på Mandø, som ligger i det lille landsbymiljø Mandø By. Iblandt de bevaringsværdige bygninger på fastlandskysten ses flere eksempler på huse, der nok ved en nyvurdering ville få tildelt en lavere bevaringsværdi enten på grund af om-

bygning med ændring af facade og tag eller på grund af forfald. Ifølge lovgivningen er der forbud mod at nedrive de bevaringsværdige huse, men der er ikke forbud mod forfald. Der er således et tilfælde, om ejerne vælger at opføre et nyt beboelseshus på matriklen frem for at vedligeholde det hus, der har fået tildelt bevaringsværdien. Eksemplet illustrerer et generelt behov for ajourføring af de tildelte bevaringsværdier i de kommuner, der opererer med SAVE-værdier givet på baggrund af Kommuneatlæssene fra 1990'erne. I mange tilfælde bliver bevaringsværdierne kun opdateret i forbindelse med aktuelle byggesager, facadesager og lokalplansager.

Tønder Kommune

I Tønder Kommune behandler kommuneplanen bevaringsværdige bygninger med SAVE 1-4, men langt fra alle kommunens bevaringsværdige bygninger er med. Mange skal findes i bevarende lokalplaner (herunder 11 lokalplaner for Rømø), i landskabsfredninger, på *Fredede og Bevaringsværdige Bygninger* samt i bygningsregistranten *Bevaringsværdige bygninger i Højer Kommune* fra 1975, som omfatter bygninger med tinglyst bevaringsdeklaration. Der er ikke ét medie, der giver en samlet oversigt over de bevaringsværdige bygninger, og i mange tilfælde vil det først være i anledning af byggesager, at en eventuel bevaringsværdi kommer frem. På baggrund af disse forskellige registreringsmedier kan det udledes, at der er omkring 94 bevaringsværdige bygninger inden for nationalparken i Tønder Kommune, hvoraf hovedparten er henholdsvis sommerhusbebyggelse og klyngedannende kyst-, og landbebyggelse på Rømø. Det endelige tal forbliver dog unøjagtigt, idet ingen har det fulde overblik over de bevaringsværdige bygninger.

▲ **Esbjerg.** Der opføres nye huse på adresser med bevaringsværdige huse...

▲ Mens de oprindelige og bevaringsværdige huse får lov at forfalde...

Fordele og ulemper

At de fire Vadehavskommuner anvender så forskellige arbejds-, og registreringsmetoder i arbejdet med de bevaringsværdige bygninger, at nogle anvender SAVE, andre ikke, og igen andre kun delvist kan både rumme fordele og ulemper. En fordel er den klare metodefrihed, som sætter den enkelte kommune i stand til at arbejde med bevaringsværdi i tråd med kommunens øvrige planlægningsstrategier, men også ud fra den enkelte kommunes særlige kulturarvmæssige og naturgivne forudsætninger. I Ribemarsken kan det være hensigtsmæssigt at udpege og registrere bygningerne enkeltvis, idet bygningerne ikke ligger i gensidigt afhængighedsforhold til hinanden rent kulturhistorisk eller æstetisk. I de velbevarede skippermiljøer på Fanø kan det til gengæld give god mening at betragte de oprindelige bymiljøer som bevaringsværdige helheder, og udpege disse i lokalplaner. Udfordringen er så at afgøre, hvor strengen skal lægges på kortet, og samtidig på anden vis sikre de bygninger uden for strengen, der også indeholder væsentlige bevaringsværdier og ofte indgår i kulturmiljøer, som går på tværs af stregerne. Et eksempel på denne problematik sås i kontroversen om den gamle arrestbygning fra 1876 i Nordby på Fanø. Arresten ligger lige akkurat uden for den bevarende lokalplan, og er ikke SAVE-registreret. På trods af at bygningen er en væsentlig del af bygningskulturarven, og ifølge kommunens eget forslag til lokalplan 110 "har været en del af gadebilledet i Hovedgaden siden 1876", står den nu foran en nedrivning. Her betyder den manglende prioritering af SAVE-registrering uden for de bevarende lokalplaner på øen et tab af en væsentlig del af den lokale kulturarv, som både efterlader et hul i

øens historie, hvad angår byggeskik og social- og institutionel historie, og som rent fysisk og visuelt skaber et tomrum i det ellers sammenhængende og velbevarede historiske kulturmiljø. Heller ikke kulturmiljøet omkring det gamle Fanø Bad er udpeget som bevaringsværdigt. Her findes der en lokalplan for sommerhusområdet Sønderklit, primært med sommerhuse i imiteret 'Fanøstil' fra 1930'erne, mens de oprindelige villaer, der indgik i kurbadestedet Fanø Bad fra 1890'erne, og som har haft endegyldig betydning for øens udvikling som rekreativ turistdestination, ikke er sikret bevaring. Af de 23 oprindelige bygninger i mondænk arkitektur, herunder tre strandhoteller, er kun fire af de oprindelige villaer tilbage. De sidste rester af det dengang storslåede Fanø Bad er ikke mere beskyttet af lovgivningen end et hvilket som helst andet hus uden bevaringsværdi. I forhold til de forskellige registreringsmeto-

der er en af de mest åbenbare ulemper manglen på et fælles forståelsesgrundlag for, hvad bevaringsværdi egentlig er. Fælles fodslag ville kunne styrke formidlingen af den bevaringsværdige bygningskulturarv til borgerne og dermed medvirke til at opnå større beskyttelse af de bærende kulturhistoriske værdier i bygningerne.

SAVE

SAVE-metoden er et planlægningsredskab, der kan styrke den fælles forståelse af bevaringsværdi, men metoden bruges forskelligt fra kommune til kommune. I Varde Kommune kommer SAVE 1-4 med i kommuneplanerne, og mange af bygningerne er ikke egentligt SAVE-registrerede. I Esbjerg Kommune er det bygninger med SAVE 1-5, der kommer med i Kommuneplanen. I Tønder Kommune er det bygninger med SAVE 1-4, men mange er ikke SAVE-registrerede og skal findes i

lokalplaner eller knap 40 år gamle registranter. På Fanø er bygningerne slet ikke SAVE-registrerede, og her betragtes kun bygningerne i de tre bevarende lokalplaner som bevaringsværdige – historiske huse med bygningskulturelle værdier, der ligger uden for lokalplanerne, er slet ikke registreret. Sammen med den manglende ajourføring – mange af de bevaringsværdige bygninger har ikke været besøgt, siden kommuneatlassene og kulturarvsatlassene blev udarbejdet (1990-2006) – giver de eksisterende registreringer i flere kommuner et forældet billede af den bevaringsværdige bygningsmasse. SAVE-registreringer kan være en hjælp til at danne et hurtigt overblik over et områdes bevaringsværdige bygningskultur blandt andet i forbindelse med byggesager eller udarbejdelse af kommuneplaner og lokalplaner; men når metoden bruges forskelligt, og når registreringerne er forældede, så de ikke giver et reelt billede af de bevarede værdier, kan metodens potentiale ikke udnyttes til fulde.

Resultatet af uens og mangelfulde registreringer og ajourføringer er i værste instans en bygningskultur, der forsvinder. Når der omvendt i de fire Vadehavskommuner findes så forholdsvist mange bevaringsværdige huse, der efter planlæggernes eget udsagn er så ændret i ydre form siden registreringen, at de ikke længere i forbindelse med byggesager vil blive betragtet som bevaringsværdige, kan man spørge sig selv, om en bevaringsværdi egentlig er med til at sikre bevaringen af et hus. Som det ser ud nu, er det, at et hus er bevaringsværdigt, ikke det samme som at det er eller bliver bevaret.

Bevaring af Vadehavets bygningskultur

Vadehavets kulturmiljøer er en vigtig del af kultur-

arven – ikke kun på lokalt, regionalt og nationalt plan, men nu også på internationalt plan i kraft af UNESCO-udpegelsen af den danske del af Vadehavet som verdensarv. Ingen andre steder i Danmark ses samme type historiske kystkulturmiljøer, hvor ikke mindst Vadehavets skippersmiljøer, gårdbebyggelsen og de bevarede levn fra den tidlige badeturisme er medvirkende til at give området sit særpræg. Med bygningsfredningsloven er det blandt andet hensigten at yde beskyttelse af den bevaringsværdige bygningskultur. Det store spørgsmål er, hvordan denne beskyttelse ydes i praksis, og hvordan den ydes bedst. I forbindelse med nedrivningssager konsulteres museerne som en del af Kapitel 8-arbejdet (Museumsloven), og museerne kan således som kulturhistoriefaglig instans give bemærkninger i form af for eksempel argumenter for en bygnings historiske egen værdi eller værdi som del af et betydningsfuldt kulturmiljø. Men hvis bygningen allerede i kraft af mangelfuld vedligeholdelse er ved at forgå, kan selv de bedste argumenter for dens særlige kulturhistoriske værdi i området have svært ved at få vægt. Lokalplaner kan være medvirkende til at bevare en vis vedligeholdelsesstandard for den historiske og bevaringsværdige bygningsmasse, og SAVE-metoden kan være medvirkende til at udpege de særlige bevaringsværdige træk ved det enkelte hus. KIP-metoden, som blev udviklet i 1997-98, behandler kulturmiljøer som kulturhistoriske helheder, og bibringer således et vigtigt kulturhistorisk supplement til de ellers arkitekt-, og planlægningsfaglige vurderinger. Det væsentligste argument for at styrke indsatsen i den fremtidige bevaring af den fælles kulturarv er, at hvis vi ikke gør det, kan vi miste store dele af den. Problematikken er ikke mindst aktuel i forhold

til Kulturstyrelsens fredningsgennemgang, hvor ophævelser af fredninger vækker bekymring fra flere sider, også selvom de pågældende bygninger stadig i princippet kan opnå kommunal 'beskyttelse', da bevaringsværdige bygninger med den nuværende lovgivning ikke opnår lige så stor beskyttelse som de fredede.

Undersøgelsen af de bevaringsværdige bygninger i Nationalpark Vadehavet har i sagens natur kun omfattet de fire kommuner, der ligger inden for nationalparken; men hvis den manglende ajourføring er landsdækkende, ligger der et stort arbejde forude. De manglende ressourcer i planafdelingerne er medvirkende til at give et billede af den bevaringsværdige bygningsmasse, der ikke nødvendigvis afspejler den faktiske historiske bygningskultur. Det er ikke alene planlæggernes opgave at løfte, men i høj grad en prioritering, der skal ske fra politisk side. Ved at samarbejde og koordinere fælles praksis for beskrivelse og registrering af bevaringsværdier kommunerne imellem kan der ikke alene opnås et bedre overblik over den bevaringsværdige bygningsmasse på landsplan, men også en større synlighed af bevaringsværdierne for borgerne og dermed større medejerskab for den bygningskultur, der er så vigtig en del af vores historie. ■

Om Forfatteren

Jannie Uhré Ejstrud er ph.d. i historie og akademisk medarbejder på Vestjyske Museer.

◀ **(Motsatte side) Tønder:** *Der er ikke ét medie med samlet oversigt over de bevaringsværdige bygninger. Ud fra forskellige registreringsmedier kan det udledes, at hovedparten af de ca. 94 bevaringsværdige bygninger er henholdsvis sommerhusbebyggelse og klyngebyggende kyst-, og landbebyggelse på Rømø.*